

AZ ÉRTELMISÉG SZEREPVÁLLALÁSA A MAGYARORSZÁGI TANÁCSKÖZ- TÁRSASÁG PROPAGANDÁJÁBAN

SZABÓ VIKTOR

Minden tevékenység sikeressége nagyban függ attól, hogy az azt művelők mennyire alkalmasak, mennyire rátermettek az adott feladatra, és – nem utolsósorban – mennyire elhivatottak a kitűzött célok elérésében. Fokozottan igaz ez a megállapítás a propaganda-tevékenység esetében. Ezért, úgy gondolom, érdemes vizsgálat alá venni azt a kérdést, hogy a Magyarországi Tanácsköztársaság propagandájában kik, és milyen módon vettek részt, illetve milyen motivációk alapján vállaltak szerepet ebben a tevékenységben.

Az első tisztázandó probléma, mely talán már rögtön eme írás címének elővasásakor felmerülhet, hogy a propaganda kapcsán miért éppen az értelmiség és miért nem a munkásság szerepét vesszük górcső alá.

Egyrészt azért, mert a propaganda „csinálói” nem elsősorban a munkásság soraiból kerültek ki, hanem az értelmiség tagjaiból. A munkásság vagy – marxista terminológiával élve – a munkásosztály a Tanácsköztársaság propagandájában éppenséggel az elsődleges célcsoport jelentették, akiket éppen a propaganda segítségével kellett meggyőzni és a Tanácsköztársaság mellé állítani, a „nagy cél”: az új kommunista társadalmi rend felépítésének elérése érdekében. Tehát ők jelentették azt a tömeget, akik felé a propaganda irányult.¹

¹ Talán érdemes néhány szóban kifejtenuk, hogy miért kellett egyáltalán a munkásosztály hatalmát hirdető proletárdiktatúra támogatásáról meggyőzni magukat a munkásokat. Ehhez azt kell megvizsgálunk, hogy mi történt 1919. március 21-én este. Pontosabban inkább arról kell beszélnünk, hogy mi nem történt, mi nem volt ezen a napon. Nem volt emberáradat, nem volt több ezres tömeg az utcákon, akik hangosan követelték volna a Tanácsköztársaság kikiáltását, és nem volt semmiféle fegyveres harc vagy összecsapás. Nem történt más, mint a két munkáspárt politikai megegyezése. (Persze ne legyünk igazságtalanok, valóban volt egy – talán néhány száz fős – csoport, akik az utcán ünnepeleék a Tanácsköztársaságot.) Tehát a munkásságot éppen olyan meglepetésként érte a „proletárok államának” létrejötte – és annak körülményei –, mint például az arisztokráciát. Azt se feledjük, hogy a munkások döntő többsége ekkor még mindig a szociáldemokratákat támogatta, akik az ezt megelőző időszakban kifejezetten ellenségesen viszonyultak a kommunistákhoz (és ez fordítva is igaz volt). Ennek következtében a munkásság jelentős része becsapottnak érezhette magát, és nehezen akarta megérteni, hogy az egykori ellenségek hogyan lettek egyik napról a másikra barátok. Eme okok miatt volt szükség a munkásság támogatásának megnyerésére irányuló intenzív propagandára.

Másrészt maguk a Tanácsköztársaság vezetői is jellemző módon az értelmiség köréből kerültek ki, és úgy gondolták, hogy ez az a társadalmi réteg, amely műveltsége, képzettsége és felkészültsége révén alkalmas erre a feladatra.

Harmadrészt maga a propaganda művelése is egy erőteljes szellemi tevékenység (hiszen mások meggyőzéséről van szó), mely – mondhatnánk – szinte törvényszerűen az egyébként is szellemi munkát végző értelmiségi réteget teszi leginkább alkalmassá erre a feladatra.

Ez persze nem jelenti azt, hogy csak és kizárólag az értelmiség vett részt a Tanácsköztársaság propaganda-tevékenységében, de döntő szerepük kétségtelen.

Nyilván az értelmiség kifejezés egy elég tág gyűjtőfogalmat jelent, ezért érdemes tisztázni, hogy jelen esetben ennek a társadalmi csoportnak mely rétege volt az, amely legaktívabban vett részt ebben a propaganda-tevékenységben.

Először kezdeném azzal a réteggel, amelyet a legkevésbé sikerült megnyernie a Tanácsköztársaságnak: ez a falusi értelmiség. Elsősorban a gazdatisztek, papok, jegyzők tartoznak ide. A falusi tanítók esetében kissé árnyaltabb a kép. Ők fogékonyabbak voltak az új szellemi áramlatok iránt, ezért a falusi értelmiség többi csoportjához képest nagyobb arányban támogatták a Tanácsköztársaságot. Összességében azonban a falusi értelmiség inkább passzívan – vagy éppen ellenségesen – viselkedett a kommünnel szemben. Annak ellenére mondhatjuk ezt, hogy a tanácskormány tagjai mindvégig kiemelt feladatnak tekintették a vidék megnyerését, és ennek érdekében a propagandát is bevetették. A falusi emberek megnyerésének leggyakoribb módszere az élőlövés meggyőzés volt, vagyis agitátorok kiküldése a kommunista eszmék és a tanácskormány intézkedéseinek a népszerűsítésére. Ennek hatékonysága azonban nagyon változó volt, hiszen sok esetben nem éppen a legalkalmasabb embereket küldték vidékre, és tevékenységük a szimpátia helyett inkább ellenérzéseket váltott ki.² A másik módszer, me-

A Tanácsköztársaság létrejöttének körülményeiről talán a legjellemzőbb képet Sinkó Ervin festi le személyes élményein alapuló történelmi regényében, mikor egyik kommunista érzelmű szereplője, március 21-én este az utcán állva, a következő szavakkal summázza az eseményeket: „Itt valami félreértésnek kell lenni.” *Sinkó Ervin: Optimisták. Magvető Kiadó, Bp. 1965. 598.*

A munkásság Tanácsköztársaság előtti helyzetét elemezve egy 1919. december 21-ei interjúban Kun Béla is kénytelen volt elismerni, hogy a munkásság többsége nem a kommunistákat támogatta: „Tény, hogy a magyar munkásságnak csak egy kis része volt bolsevik. Ilyen értelemben véve – korai volt a forradalom.” Hasonló tartalmú kijelentést tesz Forradalomról forradalomra című tanulmányában is: „A kommunisták pártjának a forradalom november–márciusi szakaszában végzett munkája minden eredményessége ellenére sem bírta a proletariátus elég széles rétegeinek forradalmi öntudatát elegendő mértékben kimélyíteni. Nagy volt az ellenállás főleg magában a munkásmozgalomban is a forradalmi irányzattal szemben.” Közli: *Kun Béla: A Magyar Tanácsköztársaságról – Válogatott beszédek és írások. Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1958. 306., 336.*

² A probléma a tanácskormány vezetőihez is eljutott. Erről tanúskodnak Kun Béla 1919. május 24-én a Budapesti Központi Forradalmi Munkás- és Katonatanács ülésén elmondott beszédének egyes részletei is: „Ami a forradalom első napjaiban és az első, magyarán mondva rumliban történt, amidőn nemigen volt idő a személyek megválogatására, amikor azt vettük, aki először jött, akinek gyorsabb lába volt – azt megszüntettük”, valamint „olyanok mennek elvtársaink sorából

lyet szívesen alkalmaztak a különféle tanfolyamok szervezése. Ez tulajdonképpen csak közvetett propagandát jelentett, hiszen például egy mezőgazdasági szaktanfolyam, vagy egy analfabéta tanfolyam célja nem az ideológiai meggyőzés. Ám a propagandában ezekre lehetett hivatkozni, lehetett hangoztatni, hogy a Tanácsköztársaság mindent megtesz, hogy a parasztságot megismertesse a legkorszerűbb mezőgazdasági módszerekkel; vagy a Tanácsköztársaság harcol az írástudatlanság felszámolásáért.³ Azonban a falusi értelmiséget még ezekbe az – egyébként valóban társadalmi érdekeket szolgáló – akciókba is csak nehezen lehetett bevonni. Így talán nem véletlen, hogy a Közoktatásügyi Népbiztosság rendeleti úton kötelezte a tanítókat – amely réteg pedig a legaktívabb volt – az analfabéta tanfolyamokon való oktatói tevékenységre.⁴ Tehát ennek a csoportnak a tagjai jellemző módon inkább kényszerű végrehajtói, vagy éppen elszenvedői⁵ voltak a tanácskormány rendelkezéseinek.

Sokkal aktívabb volt a városi értelmiségi réteg. Nyilván itt is elsősorban azokra a városokra igaz ez a megállapítás, amelyek jelentősebb iparral rendelkeztek, és az elsődleges célcsoport, a munkásság számaránya viszonylag nagy volt (pl.: Győr, Salgótarján, Miskolc), míg például a mezővárosok értelmiségére ez kevésbé mondható el.

A legjelentősebb szerepet kétségtelenül a főváros, Budapest értelmisége játszotta a Tanácsköztársaság propagandájában. Ez annak volt köszönhető, hogy – már akkor is – ez a város volt Magyarország szíve: gazdasági, közlekedési, közigazgatási és kulturális központ is egyben. Itt gyűlt össze az értelmiség színe-java, és itt volt jelen a legnagyobb tömegben a munkásság. Végül, de nem utolsó

vidékre, akik nem diktátorok, hanem instruktorok lesznek, akik tanítanak, nevelnek, agítálnak, felvilágosítanak, lelkesítenek.” Közli: *Kun B.: A Magyar Tanácsköztársaságról* i. m. 205.

A problémát azonban nem sikerült megoldani, hiszen Kunnál később, az országos pártgyűlésen tartott előadói beszédében is felmerül ez a kérdés: „Ma, őszintén szólva, frázis a mezőgazdasági és ipari proletariátus testvéri szövetsége. Ennek oka, többek között, a rossz agitáció, a helytelen módszerek alkalmazása.” *Vörös Újság*, 1919. jún. 13.

³ Néhány példa: Analfabéta-oktatás. *Világ*, 1919. ápr. 17.; Az analfabéták oktatása. *Az Ifjú Proletár*, 1919. ápr. 20.; Analfabéta-tanfolyamok. *Vörös Újság*, 1919. máj. 18.; Felvilágosító munka vidéken. *A Munka*, 1919. jún. 25.

⁴ A közoktatásügyi népbiztóságnak 1919. évi 94/299. sz. rendelete a felnőtt analfabéták oktatása tárgyában. *Hivatalos Közlöny*, 1919. jún. 5.

⁵ A tanácskormány a tanítók és tanárok részére egy „az illetők társadalmi felfogására és ismereteire” kiterjedő vizsgát írt elő. A Forradalmi Kormányzótanács XXIV. sz. rendelete a nevelési és oktatási intézetek köztulajdonba vételéről. *Tanácsköztársaság*, 1919. ápr. 1.

A vizsga anyagáról a Közoktatásügyi Népbiztosság rendelkezett. Ennek alapelve a következő volt: „E rendelkezés következtében, és mert a tanító-alkalmazottnak feladata nemcsak a jövő nemzedéket, hanem a felnőtteket is a kommunista társadalom megértésére és szolgálatára nevelni, a Közoktatásügyi Népbiztosság szabályként megállapítja, hogy minden tanító-alkalmazottnak ismernie kell az eddigi kapitalista társadalom lényegének és fejlődésének kérdéseit, és át kell értenie a kommunista társadalom szerkezetét, feladatait és elveit.” A Közoktatásügyi Népbiztosság 45. K. N. sz. rendelete. *Tanácsköztársaság*, 1919. jún. 19.

sorban Budapest volt benne leginkább az európai szellemi vérkeringésben, tehát a különböző új progresszív szellemi irányzatok, eszmék is elsősorban a főváros értelmiségére gyakoroltak hatást. Ennek következtében elsősorban az úgynevezett modern, haladó szellemiségű értelmiségi réteg volt a legtevékenyebb a Tanácsköztársaság propagandájában.

Más szempontból megközelítve a kérdést, azt is megállapíthatjuk, hogy az értelmiségnek leginkább az úgynevezett szellemi szabadfoglalkozású (jogász, író, újságíró, művész stb.) rétege vett részt legaktívabban a propaganda-tevékenységben.

A következő megvizsgálandó kérdés, hogy milyen módon vett részt az értelmiség a propagandában.

Az egyik ilyen terület a szervező tevékenység volt. A propagandaszervezetek vezetői és vezető beosztású tagjai – kevés kivételtől eltekintve – az értelmiség soraiból kerültek ki. Ennek szemléltetésére röviden tekintsük át, hogy kik is voltak ezek a személyek.

A külső propaganda legfőbb szerve a Szocializmus Nemzetközi Propagandája volt. Ez kezdetben a Külügyi Népbiztosság egyik osztályaként működött, majd önálló szervezetté vált, de – ha lehet hinni a beszámolóknak – mindvégig a népbiztosság, illetve személyesen Kun Béla ellenőrzése alatt állott.⁶ Az intézményt Pór Ernő irányította. Kun egyébként eredeti foglalkozására nézve újságíró volt, míg Pór a világháború előtt magántisztviselőként dolgozott. Kulcsfigurája volt még a külső propagandának dr. Bettelheim Ernő ügyvéd, aki az Ausztriába irányuló kommunista propaganda szervezője volt.⁷

A belső propaganda legfőbb szerve tulajdonképpen maga a Közoktatásügyi Népbiztosság volt. A népbiztosi posztot a Tanácsköztársaság ideje alatt többen is betöltötték: Kunfi Zsigmond tanár, újságíró; dr. Lukács György filozófus, író; dr. Szabados Sándor jogász, újságíró; Szamuely Tibor újságíró; Pogány József újságíró. A Közoktatásügyi Népbiztosságon belül működött a speciálisan propagandafeladatokat ellátó Szocializmus Állami Propagandája⁸ elnevezésű csoport. Ennek vezető beosztású tisztségviselői a következő személyek voltak.

Csoportvezető:

dr. Szabados Sándor jogász, újságíró.

⁶ *Balogh József*: A propaganda. In: *A bolsevizmus Magyarországon*. Szerk.: Gratz Gusztáv. Franklin Társulat, Bp. 1921. 49.

⁷ Uo. 51.

⁸ A Szocializmus Állami Propagandája jelen munkában ismertetésre kerülő szervezeti felépítéséről, személyi állományáról, valamint az ebben bekövetkező változásokról, a Tanácsköztársaság Történeti Adatait Gyűjtő Országos Bizottság (röviden TAGYOB) jelentései, anyagai szolgálták alapul. Magyar Országos Levéltár K 46-605.f.-II/5.-TAGYOB

Osztályvezetők:

1. Tudományos és Népszerű Propagandaosztály
dr. Varjas Sándor filozófus, tanár;
2. Továbbképző tanfolyamok osztálya
Bresztovszky Ede író, újságíró;
3. Ifjúmunkás propagandaosztály
Boros F. László újságíró, majd Rothbart Irma orvostanhallgató;
4. Hadsereg-propagandaosztály
Augenfeld Miksa nyomdász;
5. A „Munka” című könyvkiadó lap szerkesztősége és kiadóhivatala
Békessy Imre újságíró

(Kezdetben a propagandaosztályok közé tartozott a Munkásfőiskolai osztály dr. Fogarasi Béla filozófus, tanár vezetésével, ám ez később átkerült a Közoktatásügyi Népbiztosság Főiskolai oktatás csoportjához.)

Ha végignézzük a fentiekben említett tizenöt személy foglalkozását, akkor megállapíthatjuk, hogy közülük egyetlen olyan van, akit a munkásság közé sorolhatunk a többi mind az értelmiség köréhez tartozik. Tehát a Tanácsköztársaság alatt a propaganda legfőbb szervezését és irányítását végző szervezeteinek élén egyetlen kivételtől eltekintve az értelmiséghez tartozó személyek álltak.

Az agitációs tevékenységben is fontos szerepet játszottak az értelmiség bizonyos csoportjai. A szóbeli meggyőzés tekintetében meglehetősen nehéz pontos képet kapni arról, hogy kik is vettek részt ebben a munkában. Elsősorban a fennmaradt beszédek, tudósítások, újsághírek esetleg visszaemlékezések alapján lehet információhoz jutni, de ezekből is többnyire csak az ismertebb személyek, vagy pártfunkcionáriusok tevékenységéről kaphatunk teljesebb képet, lévén az ő megnyilvánulásaik voltak igazán hírértékűek. De például arra vonatkozóan, hogy a vidékre irányuló szóbeli agitációs tevékenységben pontosan kik vettek részt csak nagyon kevés információval rendelkezünk. Ez több okra vezethető vissza. Egyrészt az agitátorok alkalmazása eléggé ad hoc jelleggel, különösebb válogatás nélkül történt, melynek következtében a propagandacsoport – mai ismereteink szerint – pontos nyilvántartással nem rendelkezett ezekről a személyekről és a tevékenységükről.⁹ Másrészt a fennmaradt iratok egy jelentős része a későbbiekben megsemmisült.

A tárgyiasult formában megjelenő agitációs „termékek” (pl.: nyomtatott kiadványok, képzőművészeti alkotások) esetében könnyebb helyzetben vagyunk, hiszen a legtöbb esetben be lehet azonosítani az adott kiadvány szerzőjét. Talán

⁹ Ezt látszik alátámasztani, hogy a problémát már a Tanácsköztársaság alatt felismerték és születek kezdeményezések ennek megszüntetésére, főként Varjas Sándor a Tudományos és Népszerű propaganda-osztály vezetője részéről. Ő például többek között javasolta, hogy az agitátorokat és tevékenységüket központilag ellenőrizzék és „agitátornak csak tanfolyamban levizsgázottakat” küldjenek ki. Idézi: *Balogh J.: A propaganda i. m. 66.*

túlzás nélkül mondhatjuk, hogy ez a terület volt az, amely igazán testreszabott feladatot jelentett bizonyos értelmiségi rétegeknek. A korszak művészeinek, íróinak, költőinek, publicistáinak egy jelentős része hallatott magáról és közülük sokaknak a Tanácsköztársaságot támogató művek kerültek ki a kezük alól. Ez a támogatás persze meglehetősen széles spektrumon mozgott a csupán jóindulatú szimpátia kifejezésétől egészen a közvetlen politikai agitációban való részvételig. Erről részletesebben a későbbiekben még lesz szó.

Amikor arra teszünk kísérletet, hogy bizonyos személyek cselekedeteinek motivációját felderítsük és ebből egy általános következtetést levonjunk, mindig ingoványos talajra lépünk. Hiszen ahány ember annyiféle társadalmi-, családi háttér, annyiféle személyiségvonás, annyiféle személyes történet – mondhatnánk – annyiféle motiváció. Mégis, ahhoz, hogy át tudjuk tekinteni ezt a kérdést muszáj valamilyen módon kategóriákba sorolni ezeket a személyeket. Ez azonban nem könnyű feladat, sőt a Tanácsköztársaság propagandájával kapcsolatos kutatásaim során ez jelentette/jelenti a legnagyobb kihívást.

A kategorizálás nehézségeit két személy esetén keresztül szeretném bemutatni. Az egyik Horváth Jenő zenész, dalszerző, aki egy erdélyi muzsikussal cigánycsalád hatodik gyermekeként szó szerint a nyomorba született. Szinte egész életében semmije sem volt csak a kiemelkedő zenei tehetsége (nyolc évesen már primásként rendszeresen fellépett közönség előtt is). A kommunizmussal Budapesten, 1919 elején a kommunista propagandán keresztül találkozott, és ennek hatására vált aztán a Tanácsköztársaság alatt maga is kommunista propagandistává. Úgy gondolom, hogy az ő esetében fontos szerepet játszott a szinte elviselhetetlen szegénység személyes átélése. A kommunizmusban látta azt az eszmét, amely megszüntetheti azokat a kiáltó társadalmi igazságtalanságokat, melyeket neki és családjának meg kellett tapasztalnia. Önként vett részt több vidéki hadseregtoborzó körúton, sőt toborzódalt is írt a Tanácsköztársaság számára. Majd 1919. augusztus 1-jén a Szolnok környéki harcokban fegyverrel a kezében esett el.¹⁰

A másik személy Lukács György filozófus. Lukács egy gazdag bankárcsalád gyermekeként látta meg a napvilágot. Jogi diplomát szerzett, majd filozófiai tanulmányokat végzett. A marxi filozófián keresztül jutott el a kommunista eszmékhez. A kapitalizmus válságát látva jutott arra a következtetésre, hogy a kommunizmus megvalósítása oldhatja meg az emberi társadalmak problémáit. Úgy gondolom, hogy az ő esetében az egyik mozgatórugó éppen az volt, hogy részesévé válhasson az elmélet gyakorlatba való átültetésének, talán épp a marxi felfogást követve, mely szerint a „filozófusok a világot csak különbözőképpen értelmezték; a feladat az, hogy megváltoztassuk”.¹¹ A Tanácsköztársaság alatt

¹⁰ Horváth Jenő Tanácsköztársaság alatti tevékenységéről: *Szekeres Géza*: Egy elfeledett forradalmár. Szolnok 1989. 11–16., 26–32.

¹¹ *Karl Marx*: Tézisek Feuerbachról. In: *Filozófiai szöveggyűjtemény*. Összeállította: Dörömbözi János. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. 2002. 184.

vezető tisztségeket betöltve aktívan részt vett a propaganda szervezésében, sőt írásaiban, előadásaiiban maga is mindvégig a kommunizmus mellett agitált.¹²

Két teljesen különböző személy, két különböző társadalmi és családi háttér, két eltérő életút. Mégis mindkettőjüket ugyanabba a kategóriába tartozónak vélem. A kérdés, mi a közös pont, a „közös nevező”, mely alapján egymás mellé tehetjük ezt a két embert.

Röviden szeretném ismertetni, hogy milyen szempontok alapján próbáltam/próbálok meghatározni a propagandában részt vett személyek motivációit, melyek azok a tényezők, amik alapul szolgáltak az egyes kategóriák meghatározásánál. Az elsődleges szempont az adott személy Tanácsköztársaság alatti megnyilvánulásai, a végzett tevékenysége, annak aktivitása, illetve hogy ez a kommün mely időszakára esett. Ehhez forrásként a korabeli újságokat, kiadványokat, propaganda-anyagokat, illetve az esetleges felelősségre vonással kapcsolatos dokumentumokat használtam fel. Másodlagos szempont, hogy az adott személy hogyan határozta meg saját motivációit, illetve, hogy a kortársak hogyan vélekedtek róla. Ehhez elsősorban a rendelkezésre álló naplók, visszaemlékezéseket, önéletrajzi jellegű műveket tanulmányoztam át. Végezetül az egyes személyekről szóló életrajzi jellegű szakmunkák, illetve egyéb kapcsolódó szakirodalmak áttekintése adott támpontot a kérdés tisztázásához.

Sokszor természetesen nehéz pontos képet kapnunk, hiszen előfordul, hogy maga az érintett is – az éppen aktuális élethelyzetéből, illetve politikai helyzetéből fakadóan – egy későbbi időpontból visszatekintve másként látja/láttatja saját 1919-es szerepét. A kortársakra a személyes szimpátiák, vagy éppen személyes sérelmek is hatással lehetnek egy-egy személy megítélésénél. A szakirodalmak szerzőinek objektivitását pedig, az adott személyre vagy személyekre vonatkozóan, az éppen fennálló hatalom hivatalos álláspontja is befolyásolhatta.

Az egyes személyek besorolásánál csak az előéletüket és 1919-es szereplésüket vizsgáltam, tehát azt igyekeztem figyelmen kívül hagyni, hogy a Tanácsköztársaságot követően esetlegesen hogyan módosultak a politikai nézeteik, hiszen az a későbbi események egyfajta visszavetítése lenne 1919-re. (Persze a későbbi események sem hagyhatók teljesen figyelmen kívül, amennyiben – visszautalva a fentebb kifejtett tényezőkre – azok hatással lehetnek egy személy 1919-es szerepének megítélésére.) A kategóriák meghatározásánál alapvetően megpróbáltam különbséget tenni a baloldali elkötelezettség és a kommunista elkötelezettség között is. Az utóbbi nyilván egy szélsőségesebb eszmevilágot jelent. Az alábbi kategóriákban csak azok a személyek szerepelnek, akik bizonyíthatóan valamilyen formában részeseivé váltak a Tanácsköztársaság propa-

¹² Lukács György tevékenysége meglehetősen aktív volt a Tanácsköztársaság alatt, mely sok tekintetben kapcsolódott a propagandához is. Erről nagyon jó áttekintést ad a Lukács 1918–1919-ben megjelent cikkeit, tanulmányait összegyűjtő forráskiadvány. *Lukács György: Forradalomban – Cikk, Tanulmányok 1918–1919.* Szerk.: Mesterházi Miklós. Magvető Könyvkiadó, Bp. 1987.

ganda-tevékenységének. (Tehát például nem elegendő feltétel, hogy valaki tagja volt a Kommunisták Magyarországi Pártjának, és/vagy vezető pozíciót töltött be a kommün alatt, ha nincs arra vonatkozóan adat, hogy aktívan részt vett a Tanácsköztársaság propagandájában.)

A kategóriákat igyekeztem úgy meghatározni, hogy minél nagyobb számú személyt be lehessen sorolni. Ezen belül természetesen – mint korábban Horváth Jenő és Lukács György példáján keresztül bemutattam – az egyes szereplők személyes motivációi meglehetősen nagy eltéréseket mutathatnak, ezért kerestem olyan pontokat, amelyek mentén a kategorizálást meg lehetett valósítani. Nem állítom, hogy tökéletes ez a csoportosítás (hiszen vannak olyan személyek, akiknek nem egyértelmű a besorolása, vagy olyanok, akiket nem is lehet ebbe a rendszerbe besorolni), de talán arra alkalmas lehet, hogy jelentősen megkönnyítse a probléma értelmezését. A lista korántsem teljes, a kutatás előrehaladásával folyamatosan bővülni fog, illetve egyes személyek besorolása esetében a módosítás lehetőségét sem zárom ki.

Tehát a fentiek alapján három nagy kategóriát határoztam meg melyekkel megkíséreltem összefoglalni a Tanácsköztársaság propagandájában részt vett személyek mozgatórugóit.

1. kategória: Hit, meggyőződés, elkötelezettség

Ebbe a csoportba azokat soroltam, akik valóban ideológiai meggyőződésből vettek részt a propaganda-tevékenységben. A legfőbb motivációjuk a kommunista eszmékben és a kommunizmus igazságában való őszinte (egy esetben már-már fanatikus) hit és annak megvalósítása iránti elkötelezettség volt. Az ebbe a csoportba tartozó személyek szinte mindegyike az utolsó pillanatig kitarított a Tanácsköztársaság mellett, és ha (mint a többség tette) nem menekültek el, akkor ők voltak a leginkább kitéve a felelősségre vonásnak. A felelősségre vonás alatt elsősorban a fehérterrorhoz kapcsolódó cselekményeket, melyeknek ők voltak az elsődleges célpontjai, illetve a bírósági pereket értem.

- Ebbe a csoportba soroltam a Kommunisták Magyarországi Pártjának azon vezetőit és tagjait, illetve egy-két kommunistává váló szociáldemokrata vezetőt, akiről bizonyítható, hogy aktív részesei voltak a Tanácsköztársaság propagandájának, de nem közvetlenül a propaganda-szervezeteknél dolgoztak. Az ő tevékenységük volt a legsokrétúbb, hiszen a propaganda tartalmának meghatározásától a szervezésen keresztül egészen a közvetlen agitációig szinte minden fázisban részt vettek.

Személyek: Kun Béla, Landler Jenő, Lengyel József, Lékai János, Pogány József, Rabinovics József, Rákosi Mátyás, Révai József, Rudas László, Somló Dezső, Szántó Béla, Szamuely Tibor, Vágó Béla

- Ide tartozik a propagandaszervezetek vezető funkcionáriusainak egy része. (Itt fontos megemlíteni, hogy attól, mert egy adott személy vezető

beosztásban vett részt a propaganda szervezésében még nem jelenti automatikusan azt, hogy meggyőződéses kommunista is volt.)

Személyek: Bettelheim Ernő, Boros F. László, Duczynska Ilona, dr. Fogarasi Béla, Lukács György, Pór Ernő, Rothbart Irma, Sinkó Ervin, dr. Szabados Sándor

- Illetve ide sorolhatjuk azokat a személyeket, akik nem feltétlenül töltöttek be vezető pozíciókat, de meggyőződéses kommunistává váltak és önként vettek részt a Tanácsköztársaság propaganda-tevékenységében.

Személyek: Balázs Béla tanár, író, költő; Horváth Jenő zenész, dalszerző; dr. Illés Béla jogász, író; Komját Aladár író, költő; Pór Bertalan festő; Szilágyi Jolán grafikus; Uitz Béla festő, grafikus;

Fontosnak tartom megjegyezni, hogy a kutatás eddigi eredményei alapján úgy tűnik, hogy a propagandában szerepet vállaló értelmiség többsége nem ebbe a kategóriába tartozik.

2. kategória: A változás, a jobbító szándék támogatása.

Az ebbe a kategóriába tartozó személyek nem voltak és nem is váltak kommunistává, legalábbis nem 1919-ben (de sokan közülük baloldali elkötelezettségűek voltak). Ők azt érzékelték, hogy az eddigi társadalmi és gazdasági rendszer súlyos válságba jutott, ezért változást akartak. Alapvetően a negatív tapasztalatok: a kapitalizmus igazságtalanságai, a parlamenti demokratikus rendszerek visszasságai, az I. világháború négy évig tartó szörnyű és értelmetlen öldöklése, és végül, de nem utolsó sorban a párizsi békekonferencia hatalmainak Magyarországgal szemben tanúsított magatartása motiválták őket arra, hogy egy merőben új – és igazságosabb – társadalmi berendezkedést ígérő eszme, a kommunizmus felé forduljanak és hosszabb-rövidebb ideig támogassák azt. Ennél a kategóriánál nem hagyható figyelmen kívül az ország fegyveres védelmének támogatásával összefüggő motiváció sem.

- Úgy gondolom, ide sorolhatjuk a szociáldemokrata vezetők nagyobb részét. Véleményem szerint ők nem váltak egyik napról a másikra kommunistává. Motivációjukban a fent említett tényezőkhöz kívül még szerepet játszhatott a keleti orientáció, azaz a Szovjet-Oroszország felé való fordulás, melynek a kommunistákkal való megegyezés volt a kulcsa; illetve az az Európában ekkor valóban létező forradalmi hangulat, mely reményeket ébreszthetett egy a közeljövőben megvalósuló világforradalmi (de legalábbis európai forradalmi) hullám bekövetkezésére.

Személyek: Ágoston Péter, Augenfeld Miksa, Bokányi Dezső, Böhm Vilmos, Bresztovszky Ede, Garbai Sándor, dr. Hamburger Jenő, Kalmár Henrik, Kunfi Zsigmond, dr. Rónai Zoltán, Szakasits Árpád, dr. Varjas Sándor

- A propagandában érintett művészvilág legnagyobb része is ebbe a kategóriába osztható be. (A tárgyilagosság kedvéért hozzá kell tennünk, hogy a Tanácsköztársaság jelentős anyagi áldozatokat hozott ezeknek az embereknek a megnyerésére. Annak felderítése, hogy ez a szempont kinél mennyire játszott szerepet rendkívül nehéz, ha egyáltalán lehetséges.)
 - Az irodalmi élet tagjai közül: Antal Sándor, Babits Mihály, Barta Lajos, Benjamin Ferenc, Békessy Imre, Csizmadia Sándor, Franyó Zoltán, Füst Milán, Gaál Gábor, Gábor Andor, Halasi Andor, Juhász Gyula, Kassák Lajos, Kárpáti Aurél, Kosztolányi Dezső, Krúdy Gyula, Mácza János, Márai Sándor, Molnár Ferenc, Móra Ferenc, Móricz Zsigmond, Nagy Lajos, Peterdi Andor, Somlyó Zoltán, Szabó Dezső, Tóth Árpád, Várnai Zseni
 - Zeneszerzők közül: ifj. Lányi Ernő, Reinitz Béla, Zerkovitz Béla
 - Festőművészek, szobrászok közül: Berény Róbert, Bortnyik Sándor, Bíró Mihály, Kernstok Károly, Kónya Sándor, Vértés Marcell
 - Színház és film: Lugosi Béla, Kertész Mihály, Korda Sándor

Ezeknek az embereknek a többsége előbb-utóbb csatlódott a Tanácsköztársaságban és vagy elfordult tőle, vagy passzivitásba vonult. Az ebbe a kategóriába soroltak közül felelősségre vonásra elsősorban a szociáldemokrata vezetők számíthattak (fehérterror, bírósági perek). A művészvilág tagjai közül is sokan tartottak ettől, ezért közülük is jónéhányan hosszabb-rövidebb időre emigráltak. Az itthon maradottaknak elsősorban politikai jellegű támadásokkal, erkölcsi lejáratással, szakmai ellehetetlenítéssel kellett szembenéznük.

3. kategória: Foglalkozásukból, szakmájukból, pozíciójukból kifolyólag kerültek kapcsolatba a propagandával.

Ebbe a kategóriába azok az emberek tartoznak, akik nem meggyőződésből, még csak nem is jobbító szándéktól vezérelve, hanem – mondhatnánk – akaratlanul lettek részesei a propagandagépezetnek.

- Ide sorolhatjuk az egyszerű hivatalnokok, tisztviselők csoportjait (például a Közoktatásügyi Népbiztosság által a korábbi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól átvett hivatalnokok), akik beosztásuknál, munkájuknál fogva lettek kiszolgálói a kommunista propagandának, de jellemzően nem meggyőződésből, hanem egyszerűen a megélhetésért dolgoztak.
- A nyomdák, könyvkiadók, könyvterjesztők természetesen váltak részeivé a propagandagépezetnek.

- A tanárok, tanítók esetében már kissé árnyaltabb a kép, de visszautalva a fentebb említett analfabéta tanfolyamokkal kapcsolatos problémákra, kijelenthetjük, hogy ennek az értelmiségi rétegnek is voltak olyan csoportjai, akik – szakmájukból kifolyólag – egyszerű végrehajtói voltak a Tanácsköztársaság propaganda jellegű intézkedéseinek.
- Ennek a kategóriának a legtipikusabb képviselői a színészek, zenészek döntő többsége. Őket gyakran egyszerűen kirendelték az egyes tömeggyűlésekre, toborzó- és propagandarendezvényekre, ahol előre meghatározott (forradalmi) műsort kellett előadniuk.¹³
- Végezetül ide soroltam azokat a személyeket, akik betöltött pozíciójukból kifolyólag kerültek kapcsolatba a propagandával. Példaként a zenei direktórium¹⁴ tagjait említeném. Bartók Béla, Dohnányi Ernő és Kodály Zoltán csupán azért kerültek ebbe a pozícióba, és kapcsolatba a propagandával, mert ebben az időszakban ők töltötték be a Zeneakadémia vezető tisztségeit¹⁵ (Dohnányi az igazgató, Kodály az aligazgató, Bartók a Zeneakadémia egyik legkiválóbb tanára volt), és a Tanácsköztársaság alatt minden kulturális területnek úgynevezett direktóriumot kellett létrehoznia.¹⁶

¹³ Jellemző példa erre Fedák Sári, a korszak ismert és népszerű színésznőjének az esete, akinek egy alkalommal egy toborzórendezvényen kellett részt vennie. Annyi volt csupán a feladata, hogy egy teherautó tetején ülve mosolyogva integessen, autogramokat osztogasson és röplapokat szórjon a körülötte tolongó tömegnek. Gondolhatnánk, hogy ez egy teljesen ártalmatlan dolog volt, ám Fedák balszerencséjére az eseményről filmhíradós felvétel és fényképek is készültek, melynek következtében a Tanácsköztársaság bukása után per is indult a színésznő ellen, ahol számot kellett adnia erről a tevékenységéről. Fedák védekezése is alátámasztja ezeknek az embereknek ebbe a kategóriába való besorolását: „1919. március 21-én vette át a kommün a hatalmat. Április 6-án, vasárnap úgynevezett toborzónapot rendeztek, amelyre a budapesti színészek színe-javával együtt engem is kirendeltek. A művészek, ki-ki hivatása szerint, énekeltek és szavaltak. Nem vagyok drámai színésznő, nem szavalthattam. Énekesnő sem vagyok, tehát nem énekeltem. Csupán ezerszámra írtam az autogramokat. Ennyi volt a működésem a kommün alatt.” Idézi: *Geréb Anna*: Fedák, a proletárlány.
<http://www.filmkultura.hu/regi/2002/articles/essays/fedak.hu.html> (Letöltés ideje: 2012. 08. 30.)

¹⁴ A Zenei Direktórium elsősorban a zenei szakkérdések megtárgyalására hivatott szaktestületként jött létre, de a valóságban működése jelentéktelen volt.

¹⁵ Az említett, propagandával való kapcsolat abban merült ki, hogy a Zeneakadémia vezetése utasítást kapott a Közoktatásügyi Népbiztosság VIII/1. osztályától (zenei és színházi ügyek osztálya), személy szerint Reinitz Bélától, hogy a legrövidebb időn belül az Internationálét dolgozzák át úgy, hogy zenekari kísérettel és énekkarral is előadható legyen. Kodály a feladattal Siklós Albertet, Weiner Leót és Molnár Antalt bízta meg, akik végre is hajtották azt. Ezt követően gyakorlatilag ez vált a Tanácsköztársaság himnuszává, Kodálynak pedig fegyelmi tárgyaláson kellett számot adnia eme „forradalmi” tetteről. A fegyelmi eljárás erre vonatkozó részeit közli: A Zeneművészeti Főiskolai tanárok fegyelmi ügye In: Dokumentumok a Magyar Tanácsköztársaság zenei életéből. Szerk.: Ujfalussy József. Akadémiai Kiadó, Bp. 1973. 527–529, 534–535, 548, 554–555, 595–596.

¹⁶ Így létrejött például Írói Direktórium, vagy Művészeti és Múzeumi Direktórium is.

Az ebbe a kategóriába tartozó személyek esetében nem volt jellemző a törvényi úton történő felelősségre vonás. Leginkább munkahelyi vagy szakmai jellegű fegyelmi eljárásokban, fegyelmi büntetésekben vagy legrosszabb esetben elbocsátásban volt részük.

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy az értelmiségnek meghatározó szerepe volt ugyan a Tanácsköztársaság propagandájában, de mint láthattuk ennek mértéke, módja, és az e mögött meghúzódó motivációk tekintetében lényeges eltérések tapasztalhatók. Tehát az értelmiség szerepvállalása a Magyarországi Tanácsköztársaság propagandatevékenységében csak eme szignifikáns eltérések figyelembe vételével értelmezhető helyesen.